

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۹

واکاوای پیشگیری از جرائم اقتصادی در سیاست جنایی اسلام

صدیقه نقره کوب مقدم^۱، محمد علی حیدری^{۲*}، احمد رضا توکلی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

۲. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

۳. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱-۲۲

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۲

تاریخ اصلاح: ۱۳۹۹/۰۸/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۳۹۹/۱۰/۰۱

واژگان کلیدی:

پیشگیری، جرم، اقتصاد، سیاست جنایی، فقه جزا.

نویسنده مسؤل: محمد علی حیدری

آدرس پستی: ایران، نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی.

تلفن: ۰۹۱۳۱۳۱۲۱۹۵

کد ارکید: 0000-0003-3821-9684

پست الکترونیک:

Ma1.heidary@yahoo.com

چکیده

زمینه و هدف: جرائم با ماهیت اقتصادی و مالی، یکی از چالش‌های مهم در جهان کنونی است. اهمیت برخورد با آن در سیاست جنایی اسلام بسیار نمایان است و در فقه جزای اسلام نیز مطرح شده که اکتساب چنین درآمدهایی به صورت غیرشرعی، باطل بوده و حرام است؛ بنابراین پیشگیری امروزه یکی از ابزارهای مهم و اساسی سیاست جنایی هر کشور است.

مواد و روش‌ها: این تحقیق از نوع نظری بوده؛ روش تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی می‌باشد و روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات صورت گرفته است.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: عوامل مؤثر در شکل‌گیری و گسترش جرائم اقتصادی در شکل‌های گوناگون بوده و بسیار پیچیده و گسترده هستند. از این رو نمونه‌هایی از راهبردهای پیشگیری در منابع و متون اسلامی وجود دارد. اهمیت و ضرورت این موضوع بدان جهت است که علاوه بر شناخت دیدگاه اسلام در رابطه با جرائم اقتصادی، ابتکارات موجود در آن منابع نیز مورد استفاده قرار گیرد؛ تا از طریق تدوین شیوه‌های عملی، به راهکارهای مؤثر و قابل اجرا در جامعه اسلامی با ویژگی‌ها و شرایط منحصر به فرد دست پیدا کنیم.

نتیجه‌گیری: به نظر می‌رسد که سیاست جنایی اسلام در مقوله انواع روش‌های پیشگیری از جرم، مسبوق به سابقه بوده و بهترین و ملایم‌ترین روش‌ها را برای پیشگیری از جرم ارائه کرده است.

مقدمه

بخش اسلام برای از بین بردن موقعیت‌های جرم‌زا و از بین بردن زمینه‌های آن و راهبردهای فرهنگی تأکید بیشتری شده است.

در خصوص جرائم اقتصادی، کتب، پایان‌نامه‌ها و مقالات فراوانی نوشته شده است که البته بیشتر تحقیق‌های ارائه شده بررسی روش‌های پیشگیری از جرم و تحلیل مدل‌های آن بوده و تاکنون نظریه پردازی متقنی در این خصوص صورت نگرفته است که به دلیل اهمیت موضوع پژوهشگر پس از تدوین کتابی تحت این عنوان به نگارش این مقاله پرداخته است. مهم‌ترین هدف این پژوهش شناخت دیدگاه اسلام در برخورد با این جرائم و ارائه راهکارها و تدابیر عملی-کاربردی در راستای پیشگیری از جرائم اقتصادی است. در این مقاله پژوهشگر پس از ارائه مفاهیم و اصطلاحات، سیاست جنایی اسلام در قبال جرائم اقتصادی را بررسی کرده و درنهایت به جمع‌بندی در این زمینه می‌پردازد.

۱- مفهوم شناسی

در این بخش به اختصار برخی از اصطلاحات را توضیح می‌دهیم.

۱-۱ جرائم اقتصادی

در لغت جرم یا بزه به معنی خطا و گناه و نافرمانی و عصیان آمده است (معین، ۱۳۷۰: ذیل کلمه جرم). ملاک و معیار عمل مجرمانه در حقوق جزا، تعیین مجازات در قانون می‌باشد. مجازاتی که قانون‌گذار در قانون برای هر فعل یا ترک فعلی در نظر دارد، جرم و سایر اعمال، فاقد وصف جزایی و غیر مجرمانه هستند (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۷۰: ۲).

مفهوم لغوی جرم در منابع حقوقی اسلام عبارت از گناه و نافرمانی و کار ناپسند است و مفهوم اصطلاحی آن نیز با مفهوم لغوی فاصله چندانی ندارد. در حقوق کیفری اسلام، جرم در اصطلاح عبارت است از انجام دادن فعل یا گفتن سخنی که قانون اسلام آن را حرام

پیشگیری از وقوع جرم که یکی از هدف‌های مهم سیاست جنایی است؛ عبارت است از هرگونه فعالیت سیاست جنایی که در عصر حاضر باعث محدود کردن امکان وقوع اعمال جنایی به صورت دشوار کردن یا کاهش احتمال وقوع آن جرم است؛ اما یکی از مکاتبی که می‌توان پیشگیری از جرم را در آن مدنظر قرارداد مکتب حقوقی اسلام است. لذا از آیاتی که از قرآن کریم و سیره پیامبر (ص) و نظریات اجتهادی اندیشمندان و علما در رویارویی با پدیده مجرمانه در فساد اقتصادی، به‌دست‌آمده این است که سیاست جنایی اسلام، امری انکارپذیر و مسلم است. از صدر اسلام تدابیر و راهکارهای متفاوتی در آیات قرآن کریم و رهنمودهای پیامبر گرامی اسلام (ص) مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. بسیاری از تأسیس‌ها و نهادهایی که تاریخ آن‌ها به زمان پیامبر (ص) باز می‌گردد مانند نقش محتسب در کاهش جرائم و نهاد حسبه، امر به معروف و نهی از منکر، اخذ شهود، ضرورت مکتوب بودن معاملات، حمایت از بزه دیدگان، اقدامات امنیتی بازدارنده و موارد مشابه بسیاری از آن در کنار هم مجموعه‌ای از تدابیر بسیار ارزشمند پیشگیرانه وضعی را پدید می‌آورد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۲: ۹۰۲). در سیاست جنایی اسلام تدابیر و راهکارهای متعدد پیشگیری از جرم وجود دارد که هر چند به لحاظ شکلی در قالب تئوری‌های کنونی بیان نشده اما از جهت ماهوی دربردارنده شیوه‌ها و راهبردهای عملی و اجرایی مؤثر و ارزشمند است (حسینی، ۱۳۸۴: ۴۰). در دوره‌های پس از پیامبر (ص) تحولاتی در زمینه این اقدام‌ها خصوصاً در دوران کوتاه مدت خلافت امیرالمؤمنین (ع) به وجود آمده و نهادهایی مانند حسبه و حضور محتسب در بازارها در حکومت اسلامی رایج شد (ساکت، ۱۳۸۲: ۳۹۹). بنابراین به روش‌های غیر کیفری مثل تدابیر بازدارنده اجتماعی در مکاتب الهی، به‌خصوص مکتب حیات

دولتی، مراجع گوناگون اجتماعی، با واکنش در قبال هنجار شکنی و نیز پاسخ‌های پیشگیرانه مداخله کردند بنابراین در اواخر قرن بیستم، می‌توان، سیاست جنایی را مجموعه روش‌هایی که به‌وسیله آن بدنه اجتماعی نسبت به پدیده مجرمانه پاسخ‌های خود را سازمان‌دهی می‌کند، اطلاق کرد (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۴).

لذا سیاست جنایی اسلام را مجموعه‌ای که به شیوه خاص خود طراحی و تشریح شده و می‌توان مجموعه‌ای از راهکارهای کیفری و غیر کیفری دانست که به جنبه ارعاب و تهدید و بازدارندگی مجازات‌ها در بخش سیاست کیفری التفات ویژه‌ای داشته و از لحاظ شخصیت و موقعیت مجرم مورد توجه خاص بوده است. درسی است جنایی غیر کیفری عمده تلاش‌ها برساختن یک انسان با شخصیت وارسته و دور از گناه و کجروی متمرکز است تا با ریشه بزهکاری مبارزه شود (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۳۱).

۱-۳ پیشگیری

در لغت واژه پیش‌گیری به معنای منع، دفع، جلو مرض گرفتن، حفظ صحت و جلوگیری آمده است. (فرهنگ معین، ذیل کلمه پیشگیری). تعاریف و تفاسیر مختلفی در اصلاح برای پیش‌گیری ارائه شده است. مراد از پیش‌گیری از نظر ریموند گسن، هر فعالیت سیاست جنایی است که دشوار کردن یا غیرممکن‌الوقوع ساختن یا پایین آوردن احتمال وقوع امکان رخداد اعمال جنایی، غایت غیر کلی یا انحصاری آن است، بدون این که متوسل به اجرای کیفری یا تهدید کیفر شوند (گسن، ۱۳۷۰: ۱۳۳). یا می‌توان از نظر برخی دیگر آن را در معنای ارزیابی و تشخیص جرم و یا ابتکارات بعضی اقدامات برای کاهش یا حذف آن دانست (گراهام، بی‌تا).

در قانون تأسیس شورای عالی در ایران این واژه به‌صورت «ارزیابی خطر وقوع جرم، شناسایی و پیشبینی و به‌دست آوردن تدابیر و اقدامات ضروری برای کاهش یا حذف آن‌ها تعریف شده است؛ بنابراین

شمرده و بر فعل آن کیفر مقرر داشته است یا ترک فعل یا قولی که قانون اسلام آن را واجب شمرده و بر ترک آن، کیفر مقرر داشته است. (فیض، ۱۳۷۰: ۷۳)

برخی از فقها امور ممنوع شرعی را جرم دانسته که به‌وسیله کیفر تزییر یا حد معین شده از خداوند از انجام آن بازداشته می‌شوند؛ کیفر حد که شامل دیات و قصاص است در مفهوم عام خود موردنظر است و مقصود مجازات‌های معین است (ماوردی، بی‌تا: ۳۱۱).

با توجه به تعریف جرم در قانون مجازات اسلامی به آن دسته از جرائم که علیه تمامیت اموال دولتی و عمومی است؛ مفاسد اقتصادی گویند که در سطح کلان در نظام اقتصادی باعث ایجاد اختلال شده و نیز به دست آوردن ثروت‌های کلان و ثروتمندتر شدن غیرعادلانه توسط عده‌ای از مقامات یا اشخاص می‌شود که به خاطر سوء استفاده از منابع اطلاعاتی و اقتصادی و سیاسی و روش‌های دیگر دارای موقعیتی هستند که امکان به دست آوردن ثروت نامشروع از اموال دولتی یا عمومی را دارند؛ بنابراین این جرائم اقتصادی توسط زنجیره‌ای با جرائم دیگر در ارتباط بوده مانند جعل اظهارنامه‌های گمرکی یا مالیاتی، پول شویی یا تطهیر پول، ارتشاء و ایجاد اختلال در نظام اقتصادی به‌صورت سازمان یافته که هر کدام از این موارد در تخریب سرمایه‌های اجتماعی و منافع ملی قدرت فراوانی دارد (مصطفی پور، ۱۳۹۵: ۵۴).

۱-۲ سیاست جنایی اسلام

در اواخر قرن هجدهم فویرباخ آلمانی سیاست جنایی را به‌عنوان ترکیب اضافی چنین تعریف می‌کند در (معنای ضیق) آن شامل مجموعه‌ای از روش‌های سرکوب کننده بوده که به‌وسیله آن دولت در برابر جرم واکنش می‌دهد و در (معنای موسع) می‌توان سیاست جنایی را معادل با سیاست کیفری بدانیم. حقوق کیفری سلطه انحصاری خود را در زمینه کنترل رفتاری به تدریج از دست داد و در کنار مفهوم حقوقی جرم، مفهوم اجتماعی انحراف مطرح شد. در کنار مراجع

جدی با متخلف و ضعف نظام کیفری و قضایی، پایین بودن سطح معیشت و نبودن نظام تأمین اجتماعی مناسب و کارآمد و اعطای مجوزهای خاص به برخی افراد و نهادها می‌باشد (مصطفی‌پور، ۱۳۹۵: ۵۶).

۲-۲ جرائم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی

در ماده ۱۰۹ (بند ب) قانون مجازات اسلامی، شمول مرور زمان را نسبت به جرائم اقتصادی منع کرده و در تعیین نمونه‌ها و مصادیق این دسته از جرائم مقرر می‌کند: جرائم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرائم موضوع تبصره ماده ۳۶ این قانون با رعایت مبلغ در آن ماده. علاوه بر آن انتشار حکم محکومیت قطعی برخی از جرائم در ماده ۳۶ قانون مزبور است که در تبصره آن، انتشار حکم قطعی سیزده دسته از جرائم را که میزان مال موضوع جرم، یک میلیارد ریال یا بیش از آن باشد به صورت الزامی مورد حکم قرار داده است؛ که وفق بند ب ماده ۱۰۹ قانون مذکور این سیزده دسته جرم به همراه کلاهبرداری، ذیل عنوان جرائم اقتصادی قرار گرفته‌اند که عبارت‌اند از: الف- اختلاس ب- رشوا و ارتشاء پ- تبانی در معاملات دولتی ت- اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری ث- اخذ پورسانت در معاملات خارجی ج- مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری چ- جرائم گمرکی ح- تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت خ- جرائم مالیاتی د- قاچاق کالا و ارز ذ- اخلال در نظام اقتصادی کشور ر- تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی ز- پولشویی (حسنی، ۱۳۹۲: ۵۴).

۲-۳ تبعات و پیامدهای جرائم اقتصادی علیه امنیت ملی و اقتصادی

جرائم اقتصادی آثار و تبعات مستقیم و غیرمستقیم بر امنیت اقتصادی و به تبع آن امنیت ملی دارد. در بحث آثار و تبعات مستقیم جرائم اقتصادی بایستی اذعان

صیانت از امنیت اجتماعی و فردی را می‌توان هدف از پیش‌گیری دانست.

۲- اهمیت مبارزه با جرائم اقتصادی و مبانی قانونی

اقتصاد نقش کلیدی در زندگی بشر بازی می‌کند. به همین دلیل مبارزه با جرائم و مفساد اقتصادی دارای جایگاه ویژه‌ای است؛ که عبارتند از:

۲-۱ علل جرم شناختی

عوامل مؤثر در شبکه‌گیری و گسترش جرائم اقتصادی پیچیده و گسترده هستند. برخی از مهم‌ترین علل و عوامل وقوع جرائم اقتصادی شامل تبذیر و اسراف مسئولان، نابرابری، بیعدالتی، فاصله طبقاتی، عدم تطبیق درآمدها، محدود شدن راه‌های کسب‌وکار سالم، عدم همکاری و هماهنگی بین قوا، نهادها و سازمان‌ها، ضعف نظام اداری-اجتماعی، عدم شایسته‌سالاری، عادی شدن تخلفات جزئی، فراهم شدن زمینه فعالیت برای افراد ناصالح، ناکارآمدی و ضعف مدیریت، حاکم نبودن قوانین شفاف، نهادینه شدن نظارت و کنترل در همه سطوح، عدم رعایت منع کارمندان در معاملات دولتی، وجود دستگاه‌های عریض و طویل ناکارآمد، عدم کارشناسی کافی در طرح‌های مهم دولتی، عدم اجرای قوانین مقررات و ضوابط، قوانین و مقررات دست‌وپا گیر، عدم شفافیت کافی در برخی از مناقصه‌ها و مزایده‌ها، پرداخت‌های غیرقانونی از منابع و درآمدهای مبهم، عدم کنترل مالی و وجود حجم عظیم پول سیاه در برخی دستگاه‌ها، سهم زیاد شرکت‌های دولتی و شرکت‌های شبه دولتی در اقتصاد، عدم عزم در وصول مطالبات معوق دولتی از سازمان‌ها، ضعف نظام مالیاتی و گمرکی کشور، رها کردن گلوگاه‌های اصلی، استفاده از کارگزاران ناآشنا و آموزش ندیده، ضعف نظام بانکی و پولی کشور، بوروکراسی‌های پیچیده، بسته بودن اطلاعات و عدم دسترسی به اطلاعات واقعی، فقدان امنیت شغلی، عدم برخورد

طی سال‌های اخیر چند مورد پرونده‌های فساد اقتصادی با ارقام بسیار بالا مطرح شده که در هر کدام از آن‌ها انواع مختلفی از جرائم اقتصادی رخ داده است. پرونده معروف به فساد بانکی ۳ هزار میلیارد تومانی، پرونده بیمه ایران، پرونده منتسب به میلیارد نفتی با رقم نزدیک به ۳ میلیارد دلار و... که اشخاص بسیاری در آن درگیر بوده‌اند که بعضاً در زمره مدیران ارشد قرار داشته‌اند (مصطفی پور، ۱۳۹۵: ۶۶). بر این اساس ضرورت پیشگیری از وقوع جرائم اقتصادی در کشور اسلامی مانند ایران و همچنین مقابله با آن بر کسی پوشیده نیست.

۳- سیاست جنایی اسلام در رابطه با جرائم اقتصادی

اسلام به‌عنوان یک مکتب انسان ساز، دارای حیات مادی و معنوی است. بهبودی زندگی بشری نیازمند به یک نظام اقتصادی مبتنی بر آموزه‌های الهی دارد که توجه نکردن به نظام سازی اقتصادی، حیات دنیوی انسان را به مخاطره انداخته و حیات معنوی او را نیز تحت تأثیرات منفی خود قرار می‌دهد. به‌طور مثال خوردن مال حرام، می‌تواند نسلی را به انحطاط اخلاقی بکشاند (کلینی، ۱۳۶۵: ۱۲۴/۵). این مهم در قرآن کریم از موجبات شریک شدن شیطان در فرزندان و اموال شمرده شده است (اسراء/ ۶۴). بنابراین استفاده از نظریات و دیدگاه‌های اسلام و ابتکارات موجود در آن منابع می‌تواند در یافتن راهکارهای مؤثر در جامعه اسلامی نقش به‌سزایی داشته باشد.

در این قسمت ابتدا به بررسی مبانی نظری پیشگیری از جرم در قرآن کریم و سپس به بررسی مبانی شرعی و عقلی اسلام در رابطه با جرائم اقتصادی می‌پردازیم.

۳-۱ پیشگیری از جرم در قرآن (مبانی نظری)

می‌توان تاریخ پیشگیری از جرم را از لحاظ قرآنی و دینی بر پیشگیری حقوق جزا و جرم‌شناسی مقدم

نمود که از منظر جرم‌شناختی جرائم اقتصادی از قبیل قاچاق، اختلاس و بعضاً ارتشا، نوعاً بزه دیده یا متضرر حقیقی ندارند، بزه دیده آن‌ها شخص حقیقی و در اکثر موارد دولت است. لذا شاکی ندارد و موارد اعلام به دادگاه‌ها و نهادهای تعقیب هم کم است. تنها راه کشف این قبیل جرائم نفوذ پلیس و نیروهای اطلاعاتی در باندهای قاچاق از قبیل مخبرگیری، تعقیب و مراقبت سرکرده‌های مرتکبین قاچاق و... می‌باشد.

اما تبعات غیرمستقیم پدیده جرائم اقتصادی به‌مراتب شدیدتر و حادث‌تر از آثار مستقیم آن است. از منظر جرم‌شناختی جرائم اقتصادی با یک جرم سابق و لاحق در ارتباط است؛ یعنی جرمی که امروز یک بزهکار اقتصادی انجام داده (مثل تطهیر یا پول شویی) مسبوق به جرم دیگری است که قبلاً مرتکب شده است مثل (ارتشاء). همین‌طور موکول به جرم بعدی است که در آینده‌ای نزدیک انجام خواهد شد؛ یعنی فساد اقتصادی و اختلال در نظام اقتصادی و عدم پرداخت مالیات و ارائه اظهار نامه‌های تقلبی و مالیاتی. در ارتشاء از آنجا که مرتشی (رشوه گیرنده) عامل دولت است در صورت شیوع آن، نارضایتی مردم زیاد شده و از اعتبار حاکمیت دولت کاسته می‌شود. اگر در کشوری مردم برای هر اقدامی ناچار شوند علاوه بر وجوه مربوطه، مبلغی را به‌عنوان رشوه پرداخت کنند، این امر در نهایت باعث تزلزل مشروعیت آن نظام خواهد شد (نجفی ابرنآبادی، ۱۳۸۴: ۱۵).

۲-۴ جرائم اقتصادی در ایران

شاخص‌ها و آمارها نشان می‌دهد که وضعیت کشور در زمینه شیوع فساد به‌عنوان بستر اصلی وقوع جرائم اقتصادی مطلوب نیست. جرائم اقتصادی و فساد در ایران به گواهی مستندات داخلی و بین‌المللی از یک سو و اذعان مسئولین مربوطه و اخبار روزنامه‌ای و باور مردمی از سوی دیگر، به یک معضل بسیار بزرگ تبدیل شده‌اند (توسلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۸۶).

آنان که به امید رحمتش از تکرار جرم و انحراف خودداری می‌کنند (مهدوی، ۱۳۹۰: ۲۰).

۳-۱-۲ تساهل و تسامح و عدم سختگیری

این دو واژه در اکثر فرهنگ‌های لغت در کنار هم و به یک معنی به کار رفته‌اند. البته برخی از صاحب‌نظران این دو واژه را متفاوت می‌دانند و بر این باورند که نسبت به تساهل، تسامح دارای بار اخلاقی بیشتری است. به اعتقاد آنان در تسامح جنبه مروت و جوانمردی و عفو وجود دارد و تساهل را آسان گرفتن بر مردم می‌دانند؛ بنابراین می‌توان در مجموع دو معنای مهم برای اصطلاح تسامح و تساهل در نظر گرفت:

۱) آزادی مخالفت سیاسی و عقیدتی در اظهار عقیده.
 ۲) از خشونت غیرقانونی پرهیز کردن در مقابل شخص خطاکار و در حد امکان عفو و اغماض کردن در اسلام نیز قرآن کریم، برخورد کردن با مدارا را از حکمت خداوندی دانسته است و مدار یک اصل دینی برای تربیت آگاهانه و آزادانه انسان‌هاست (مروتی، ۱۳۸۵: ۸۶).

۳-۲ جرائم اقتصادی و مبانی شرعی اسلام

در اسناد بین‌المللی و اروپایی از کشورهای عضو خواسته شده فعالیت‌های مقدماتی منشأ درآمدهای نامشروع را جرم انگاری کنند. در حقوق ایران بسیاری از فعالیت‌ها، جرم انگاری شده‌اند. به‌طور مثال جرائمی مانند کلاه‌برداری، اختلاس، قاچاق اشیای عتیقه، قاچاق مواد مخدر، سرقت، ارتشاء، قمار و ربا و مانند آن از جمله این فعالیت‌ها و جرائم مقدم هستند. در فقه این مسئله که آیا مقدمه حرام، حرام است یا نه؟ مورد اختلاف نظر فقها بوده است. دیدگاه بعضی از فقها مانند شهید اول این است که نه تنها مقدمه حرام باعث رسیدن به نفس حرام می‌شود بلکه عمل مقدماتی نیز حرام است؛ بنابراین چنانچه حتی مقدمه حرام به عمل حرام منتهی نشود، باز فعل مقدماتی حرام محسوب می‌گردد (شهید اول، ۱۴۰۰: ۷۸).

دانست. یکی از ادله اساسی اسلام در جرائم اقتصادی، حرمت اکل مال به باطل است؛ که در آیه ۱۸۸ سوره بقره و نیز در آیه ۲۹ سوره نساء اشاره شده است:

یا ایها الذین آمنوا لاتأکلوا اموالکم بینکم بالباطل إلا أن تكون تجارةً عن تراضٍ منکم و لا تقتلوا أنفسکم إن الله کان بکم رحیماً (نساء/ ۲۹).

ولا تأکلوا اموالکم بینکم بالباطل وتد لوا بها الی الحکام لتأکلوا فریقاً من اموال الناس بالاثم و انتم تعلمون (بقره/ ۱۸۸).

شیخ طوسی در ذیل آیه ۱۸۸ سوره بقره در مورد اکل دو معنا ذکر می‌کند: یکی تملک کردن اموال دیگران برحسب ظلم و تعدی مثل خیانت و سرقت و غصب... و دوم این که اموالی که از راه غیرمشروع هست مثل قمار و... که همه آن‌ها از جمله اکل مال به باطل است (طوسی، ۱۴۰۱: ۱۳۸).

صاحب تفسیر المیزان در توضیح آیه شریفه ۱۸۸ سوره بقره آورده که این آیه عمومیت دارد و آیه بیانگر آن است که هر تصرف یا دارا شدنی که مطابق با شرع نبوده و از طریق اسباب غیرقانونی حاصل شود، باطل و غیرحق است (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۵۲/۲).

۳-۱-۱ نقش صفات قرآن در پیشگیری

در آیات متعدد قرآن کریم صفات مختلفی ذکر شده است که می‌تواند آثار بسزایی در پیشگیری از بزهکاری یا درمان آن داشته باشد. موعظه، شفا، رحمت، هدایت، از جمله این صفات بوده و چنان مهم محسوب می‌شوند که می‌توانند به‌عنوان مبانی نظری مورد استناد قرار گیرند. تأثیر هر یک از این شیوه‌ها می‌تواند اثر تهدیدی و الگوسازی داشته، همچنین در شفای بیماری‌های روحی و روانی و عوامل جرمزا مؤثر بوده و نقش هدایتی قرآن انسان را از گمراهی‌ها رها کرده و بالاخره رحمت الهی راه نجاتی است برای همه انسان‌ها؛ چه آنان که به امید لطف و رحمت او؛ تلاش برای جلوگیری از سقوط در انحراف می‌نمایند و چه

است که گاهی امنیت جامعه رتبه خطر می‌اندازد؛ علاوه بر سایر روش‌های مذکور در جلوگیری از ایجاد این وسایل تقلبی جرم، جمع‌آوری و معدوم‌سازی آن‌ها نیز یکی از شیوه‌های مؤثر پیشگیری از این دسته جرائم است. فقها و دانشمندان اسلامی بر طرح این موضوع در کتب فقهی ضمن اینکه خرید و فروش و مصرف این سکه‌های مجعول را حرام دانسته و از بین بردن و معدوم ساختن آن‌ها را واجب می‌دانند به روایتی استناد می‌کنند. نقل‌کننده این حدیث می‌گوید: خدمت ابی الحسن علی (ع) بودیم، در این هنگام دینارهای مجعولی به ایشان ارائه گردید؛ حضرت به یکی از آن‌ها نگاهی کرده یکی از آن‌ها را کش است و فرمود: همه را در زباله دانی بریزید تا چیزی که غش و تقلب در آن است مورد استفاده و فروش قرار نگیرد.

همچنین در جرم‌هایی مانند سرقت، خارج از مرز بودن، قابل حمل بودن، قابل دسترس بودن کالا یا شیء مؤثر می‌باشد؛ بنابراین در کلام فقیهان، حکما نیز همچنین به حفظ اموال و جلوگیری از وقوع جرم علیه آن‌ها تأکید کرده‌اند مانند این جمله معروف: استر ذهبک و ذهابک و مذهبک. مال ارزشمند، آمد و رفت و مذهب و اعتقادات خود را با مستور داشتن حفظ کن (فیض کاشانی، ۱۴۰۱: ۲۳۰).

۳-۲-۱ بررسی معاونت در جرائم اقتصادی

هرگونه مساعدت و کمک به ارتکاب جرم در سیاست جنایی اسلام به شدت مورد نهی و نکوهش قرار گرفته و در موارد زیادی نیز مورد جرم انگاری قرار گرفته است. تعاون داشتن بر اثم و عدوان مورد نهی خداوند می‌باشد، چنانچه در آیه ۲ سوره مائده آمده است: «...ولا تعاونوا علی الاثم و العدوان». نهی از معاونت دلالت بر حرمت و ممنوعیت آن داشته و بر همین مبنا قانون‌گذار ایران معاونت در جرایم را در قانون مجازات اسلامی جرم انگاری کرده و برای آن مجازات تعیین کرده است. حضرت امام خمینی می‌فرماید: به دست آوردن مقدمات و اسباب معصیت برای کسی که قصد

می‌توان از این اصل در جرم انگاری شروع به جرم در جرائم و مفاسد اقتصادی و نیز جرم انگاری مربوط به جرائم مرتبط بهره برد. به‌طور مثال، قانون‌گذار در حقوق کیفری ایران در جرم انگاری برخی از مصادیق جرائم اقتصادی، شروع به ارتکاب این جرائم را مستقل دانسته و برای آن مجازات پیشبینی کرده است. مثلاً ماده ۲ قانون دربندهای (الف)، (ب) و (ج) مبارزه با پول‌شویی مصوب ۱۳۸۶ مجلس شورای اسلامی، تملک، شروع به تحصیل، نگهداری یا استفاده بردن از عواید حاصل که از فعالیت‌های غیرقانونی با آگاهی به اینکه به‌طور غیرمستقیم یا مستقیم در نتیجه جرم به وجود آمده و نیز شروع به تبدیل، انتقال عواید به هدف کتمان کردن، منبع، ماهیت واقعی و منشأ، محل نقل و انتقال یا مالکیت عوایدی که به‌طور غیرمستقیم یا مستقیم در نتیجه جرم به‌دست آمده است را جرم انگاری کرده و در ماده ۱ همان قانون در بند (د) که در واقع مجازات مرتکب اصلی است، بیان شده است. در بند (د) ماده ۱ قانون از جمله مقررات داخلی دیگری است که در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ که مجازات اخلال گران را این‌گونه بیان کرده «هرگونه اقدامی به قصد خارج کردن میراث فرهنگی یا ثروت‌های ملی اگرچه به خارج کردن آن نینجامد قاچاق محسوب شده و...» شروع به جرم قاچاق را به‌عنوان یکی از مصادیق جرائم اقتصادی جرم انگاری کرده است. به‌طور مثال جعل در جرم اختلاس در مورد جرم انگاری مرتبط است یا اختلاس خود نوعی جرم اقتصادی است و می‌تواند با جعل همراه باشد؛ بنابراین جعل منجر به اختلاس از باب حرام بودن مقدمه حرام را نیز می‌توان جرم انگاری کرد. هرچند خود جعل، فی نفسه، اگر باعث اختلاس نشود و قابلیت ضرری نداشته باشد، نمی‌توان آن را به‌عنوان جرم محسوب کرد (مهدوی؛ ساداتی و حسینی، ۱۳۹۶: ۱۲۱).

یکی از جرایم بسیار مهم در جوامع امروزی جعل اسکناس و ضرب مسکوکات تقلبی است. در این خصوص استفاده از این ابزارهای متقلبانه جرم دیگری

۱. آن دسته احکام شرعی که از جانب خداوند متعال بوده؛

۲. آن دسته احکام قضایی که در مقام رفع مخاصمه بیان می شده است؛

۳. آن دسته احکام حکومتی که در مقام مدیریت جامعه داده می شده است.

لیکن در حقوق کیفری مفاد قاعده لاضرر براین مبنا استوار است که پیامبر اکرم (ص) حکم حکومتی را از باب اینکه حاکم جامعه بوده صادر کرده و بدین وسیله افراد را از ضرر رساندن به غیر منع کرده‌اند.

بنابراین خصوصیت حکم حکومتی بودن قاعده لاضرر این است که می توان براساس آن برای اعمال مدیریت اقتصاد کشور و جامعه اقدام به جرم انگاری نمود. لیکن قاعده «الضرر یدفع بقدر الامکان» به نوعی بر اساس اصل لاضرر می تواند توجیه کننده مجازات برای جرائم اقتصادی باشد؛ این بدان معنی است که بر اساس عمل به مصالح مرسله، دفع ضرر قبل از وقوعش به اتمام وسایل ممکن واجب می باشد. از این رو برای دفع شر دشمنان جهاد مشروع شده و برای از بین بردن جرم‌ها، مجازات واجب شده است. لذا جبران ضرر در جرایم اقتصادی بنا به قاعده «الضرر یزال» باید مورد عنایت قرار گیرد. با وجود این در جرم انگاری جرائم اقتصادی در مورد کاربرد اصل لاضرر سوال مهمی که مطرح می گردد این است که برای جرم انگاری مقدار ضرر لازم چیست؟ فقه امامیه در این مورد نظری ارائه ننموده است. این امر در حقوق کیفری داخلی به سیاست جنایی ربط دارد که بر تقسیم بندی تخلفات اقتصادی سیاست جنایی ضابطه خود را به خرد و کلان، قرار می دهد و با توجه به تعریف جرائم خرد و کلان و تصمیمی که گرفته می شود اقدام نسبت به جرم انگاری تخلفات اقتصادی کلان یا هر دو، می کند. در ایران در حال حاضر سیاست جنایی بر جرم انگاری تخلفات اقتصادی کلان متمرکز می باشد و سیاست اهمال را در زمینه جرم انگاری تخلفات خرد مدنظر قرار داده است.

ارتکاب آن را دارد؛ اگر تهیه اسباب برای رسیدن به هدف است یا نه یا اثم در خارج به وجود آید یا نه اعانت بر اثم بوده و حرام می باشد (خمینی، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

بنابراین درحوزه اقتصاد دولتی و خصوصی و نظام اداری هرگونه تعاون در اثم می تواند مورد جرم انگاری قرار گیرد. در جرایم اقتصادی تعاون بر اثم و گناه در قالب معاونت و مشارکت می تواند به عنوان مبنای جرم انگاری مورد عنایت قرار گیرد. به طور مثال خروج از عدالت اثم به شمار می آید پس هرکاری که باعث خروج از انصاف و عدالت به وسیله حکام دولتی گردد، مصداقی از تعاون بر اثم است. به طور مثال، دادن پورسانت و رشوه برای خروج مدیر دولتی یا حاکم از انصاف و عدالت نوعی تعاون بر اثم محسوب می شود.

پس می توان چنین نتیجه گرفت که در مورد تعاون بر اثم لازم نیست قبل از ارتکاب به جرم صورت گیرد و درآمدهای ناشی از انجام فعل حرام و نیز تسهیل نقل و انتقال اموال را نیز می توان مورد جرم انگاری قرار گیرد؛ بنابراین فعالیت هایی مانند قاچاق مواد مخدر، فروش اموال مسروقه به خودی خود، جرائم اقتصادی محسوب نمی شود ولی استفاده از این درآمدها، به نوعی تعاون بر اثم محسوب شده و می توان آن را مورد جرم انگاری قرارداد. (مهردوی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۹۶).

۳-۳ جرائم اقتصادی و مبانی عقلی

جرائم اقتصادی و مبانی عقلی عبارتند از:

۳-۳-۱- اصل لاضرر در جرایم اقتصادی

در قواعد حقوق اسلام یکی از معروف ترین قواعد، قاعده لاضرر است که نظرات مختلفی در طول تاریخ فقه پیرامون آثار و مفاد آن بیان شده است. در حقوق کیفری برای مشخص نمودن کاربرد اصل لاضرر نخست، باید مشخص کنیم که اصل لاضرر چه نوع حکمی است. سه نوع حکم توسط پیامبر اسلام (ص) صادر شد:

دو کشور عدم رعایت این ضوابط، داد و ستد را در حکم قاچاق کالا قراردادده و در اکثر قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران امروزه به عنوان جرم اقتصادی دانسته و بیان شده است. (مهدوی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۲۷)

۴- کارکردهای سیاست جنایی اسلام در مقوله پیشگیری از جرایم اقتصادی

پیشگیری؛ نخستین راهی است که اسلام برای مبارزه با گناه یا جرم برگزیده است؛ زیرا اسلام به پیشگیری تا اجرای کیفر اساساً بیشتر معتقد است. ولی باید دانست که در نظام کیفری اسلام راه‌های پیشگیری از جرم با سایر نظامات کیفری غیر اسلامی یکسان نمی‌باشد. به علت اینکه در آیین اسلام برای حفظ پاسداری از ارزش‌های حاکم بر جامعه اسلامی و بسط امنیت اجتماعی و عدالت، شیوه‌های خاصی به کار گرفته شده تا از قرار گرفتن در معرض گناه و جرم انسان را باز دارد. (عظیم زاده اردبیلی و ملک زاده، ۱۳۹۳: ۱۱۲)

لیکن مکتب اسلام رسالت خود را در رشد و تعالی مادی و معنوی انسان و سلامت اخروی و دنیوی او می‌داند، چنان‌که پیامبر (ص) در بیان هدف مهم رسالت خود می‌فرماید:

انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق «من برای تکمیل مکارم و فضیلت‌های اخلاقی در جامعه مبعوث شدم»
لذا درسی است جنایی اسلام نخست پیشگیری اجتماعی، بعد از آن پیشگیری وضعی و در آخر پیشگیری کیفری مورد عنایت قرار گرفته می‌شود. هر چند ترتیب ذکر شده از نظر اولویت، دارای اهمیت هستند ولی از جهت اجرا هر سه مکمل یکدیگر است و هم زمان باید به اجرا درآیند. در فرازهای مهم نامه ۵۳ نهج البلاغه، امام علی (ع) به یکی از استانداران خود نخست به رفع مشکلات اقتصادی و اجتماعی و غیره توصیه کرده و سپس در مرحله بعد به موضوع کنترل و مراقبت و نظارت تأکید فرموده‌اند و در نهایت در مرحله آخر به مجازات و اجرای دقیق مقررات کیفری در مورد خائنین

برای جرائم اقتصادی ضابطه مشخص شده در ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی تأیید کننده این موضوع می‌باشد. (مهدوی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۲۵)

۳-۲- اصل مصلحت در جرایم اقتصادی

اگرچه در تعریف و معنای مصلحت اتفاق نظر وجود ندارد، ولی بعضی فقهای شیعه مصلحت را این‌گونه تعریف کرده‌اند: آنچه با مقاصد انسان در امور اخروی یا دنیوی یا هر دو است و دفع ضرر یا بدست آوردن منفعت نتیجه آن می‌باشد. (هاشمی، ۱۳۸۱: ۳) در امور حکومتی تعریف نسبتاً جامعی که از مصلحت بیان شده، این‌گونه است که: «تدبیری که دولت اسلامی به هدف رعایت منافع معنوی و مادی جامعه اسلامی و در راستای اهداف شارع مقدس می‌اندیشد.» (همان) حکومت اسلامی از نظر فقهای متأخر امامیه، می‌تواند قانونی که مطابق با مصلحت نظام باشد، وضع کرده و ناقضان آن را تعزیر بکند، (عینی نجف آبادی، ۱۳۷۲: ۱۰۷) رفتار ارتكابی به خودی خود در جرایم مالیاتی جرم نیست، ولی به دلیل عدم پرداخت مبلغی که حکومت اسلامی جهت حفظ نظام اقتصادی پرداخت آن را ضروری دانسته است، این رفتارها جرم انگاری شده است. در این جرائم، وصفی که علت مجازات در این جرائم است؛ عبارت از اضرار نظم عمومی و مصلحت است؛ بنابراین اگر این وصف در رفتار شخص مرتکب وجود داشت، مستحق مجازات می‌باشد و حاکم به یکی از مجازات‌های تعزیری که آن را منسب تشخیص دهد، باید او را محکوم کند.

از جمله جرائم احکام تعزیری، جرائم گمرکی است که از سوی حکومت قراردادده شده است. توضیح آنکه در اسلام، تجارت بسیار مورد تأکید قرار گرفته، البته به شرطی که از مکاسب محرمه نباشد، ثواب و ارزش اخروی آن به اندازه جهاد در راه خدا است؛ بنابراین دادوستد تحت ضوابط مشخصی درآمده بات وجه به ایجاد مرز و مفهوم دولت که بر اساس مصلحت‌های نظام اقتصادی آن را تدوین می‌کند؛ بنابراین در تجارت

۴-۱-۱ پیشگیری از عادی شدن جرم

در جهت پیشگیری از عادی شدن جرم و جلوگیری کردن از حرکت جامعه به سمت وضعیتی که در آن قبح عمل مجرمانه بریزد و افراد هیچ مانع عمومی را برای ارتکاب آن در مقابل خود احساس نکنند؛ سیاست جنایی اسلام دیدگاه پسندیده‌ای دارد. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید:

ومن سمع فاحشَةً فأفشاهَا كان كمن أتاها ومن سمع خيراً فأفشاهَا كان كمن عمله. کسی که جرمی را بشنود و آن را در جامعه شایع کند، همانند مرتکب آن است و کسی که امر نیکی را بشنود و آن را شایع کند نیز مانند کسی است که آن را انجام داده است (حرعاملی، ۱۴۱۴: ۲۸۳).

۴-۱-۲ نقش والدین در پیشگیری از جرم

در بینش اسلامی والدین را می‌توان نخستین مسئولان صیانت و حفظ فرزندان به‌عنوان امانت خداوند در بینش اسلامی دانست. بنابراین نقش خانواده در پیشگیری افراد خانواده از انحرافات به صورت اعمال بیشترین نظارت ممکن بر رفتار آن‌ها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است؛ که اساساً این مسئولیت عظیم در عصر کنونی مضاعف شده است، چون وجود اقسام و انواع ابزارهای انحرافی و وسایل اجتماعی در ستر جامعه، فرصت کجروی و انحراف افراد را بیش از گذشته فراهم کرده است. این کنترل و نظارت که معطوف به اعضای والدین و خانواده است تا جایی است که در آیهای از قرآن کریم آمده است: یا ایها الذین آمنوا قوا أنفسکم وأهلیکم ناراً. ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده خود را از آتش جهنم حفظ کنید. (قرآن، تحریم، ۶) جابر بن عبدالله انصاری از پیامبر گرامی اسلام (ص)، جابر بن عبدالله انصاری سوال کرد: چگونه می‌توانیم اهل بیت خود را از عذاب بازداریم؟ پیامبر در جواب ایشان فرمودند: دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر (حرعاملی، ۱۴۱۴: ۴۳۷).

و مجرمان به مردم سفارش می‌کنند. (نهج البلاغه، نامه ۵۳: ۷۸۳)

علاوه بر آن پیشگیری از جرم در سیاست جنایی اسلام را نمی‌توان صرفاً یک وظیفه حاکمیتی در جامعه دانست، بلکه می‌توان در ساختار این سیاست جنایی واکنش‌ها و پاسخ‌ها به پدیده مجرمانه که از مراجع اجتماعی و نیز مراجع دولتی صادر می‌شود، با تفکیک مراجع اجتماعی از مراجع دولتی در هر سیاست جنایی میزان احترام به آزادی‌های فردی نیز سنجیده می‌شود (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۷۴). پس می‌توان مبنای پیشگیری وضعی در سیاست جنایی اسلام را این طور بیان کرد که پیشگیری از جرم و دفع المنکر به هر طریق مشروعی ضروری و لازم است (حسینی، ۱۳۸۳: ۶۶).

۴-۱-۳ تدابیر کنشی پیشگیرانه اجتماعی از جرائم اقتصادی در اسلام

پیشگیری اصلاحی یا اجتماعی از طریق اعمال اصلاحات اجتماعی و فردی که زیر بنای اساسی و اصلی رویکرد پیشگیری اجتماعی می‌باشد، صورت می‌گیرد (مهدوی، ۱۳۹۰: ۱۹). پیشگیری اجتماعی را این‌گونه می‌توان تعریف کرد که عبارت است از مجموعه اقدامات و تدابیری که به دنبال خنثی کردن یا حذف عوامل زمینه‌ساز جرم و یا تکوین دهنده آن می‌باشد. لیکن هدف از پیشگیری اجتماعی سالم سازی جامعه است به نحوی که هم بتوان از وقوع جرم اولیه و نیز از تکرار جرم جلوگیری کند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۶۵: ۵۳). بنابراین هرگونه آموزشی از طرف مدرسه و خانواده را می‌توان نوعی اقدامی پیشگیرانه از نوع اجتماعی محسوب کرد که از اوایل تاریخ وجود داشته است. نمونه بارز آن را می‌توان آموزش‌های درج شده در مذاهب مختلف و سنت‌ها نام برد (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۸: ۳۲۲).

۴-۱-۳-۱-۳ ترویج آموزه‌های اخلاقی و دینی در جهت کاهش جرائم

در متون اسلامی، آیات قرآن، روایات و ابواب مختلف فقهی اعم از معاملات، ارث، وصیت و غیره به احکامی برخورد می‌کنیم که باهدف محافظت از بزه دیدگان یا به‌منظور حفاظت از اموال ایشان تشریح گردیده است. به چند نمونه از احکام و دستورهای اسلامی که نتیجه آن کاهش بزه دیدگی است، اشاره می‌کنیم.

۴-۱-۳-۱-۳-۱ ایجاد فرهنگ ستم ناپذیری و ظلم‌ستیزی در جامعه

از جمله عواملی که وقوع جرم را آسان می‌کند و در انتخاب قربانیان خود بزهکاران را ترغیب می‌نماید، عدم مقاومت بزه دیدگان و ظلم‌پذیری است. در جرائمی مانند کلاهبرداری رفتاری بسیاری از بزه دیدگان، ایراد ضرب و جرح، اخاذی و مانند آن محرک و مشوق بزهکاران است. بنابراین در قرآن کریم پس از تقبیح و مذمت شدید جرائم ربا دادن و ربا گرفتن تأکید کرده که ستم‌پذیری و ستمگری هیچ‌کدام موردقبول نیست، ... لا تظلمون و لا تظلمون (بقره/ ۲۷۹). پس علاوه بر وجوب نهی از منکر در سیاست جنایی اسلام، بر حذر داشتن مجرم از ارتکاب عمل مجرمانه، جلوگیری از تعدی و ستم‌ویاری دادن فرد در معرض بزه دیدگی نیز مورد تأکید قرار گرفته و در روایات زیادی یکی از وظایف یک انسان در جامعه اسلامی، به حفاظت از جان و مال و ناموس دیگران اشاره شده است (بای، ۱۳۹۳: ۴۳۴).

۴-۱-۳-۱-۳-۲ توصیه به احتیاط در عقود و ایقاعات

اعتماد بی‌مورد و نابجا که غالباً منجر به جرائمی مانند کلاهبرداری، خیانت‌نمایش و امثال آن می‌گردد؛ یکی از عوامل مهم جرائم علیه اموال است که اطلاع و آگاهی از جریانات حقوقی و احتیاط در تنظیم و تدوین اسناد و قراردادهایی که منشأ تکلیف و حقوق هستند، باعث جلوگیری از بیشتر سوءاستفاده‌های مالی می‌شود.

در قرآن کریم، خداوند متعال در ضمن تأکید بر ضرورت اخذ شهود در هنگام گرفتن رهن یا معاملات غیر نقدی یا مکتوب کردن معاملات، در آیه ۲۸۲ سوره بقره که به آیه دین معروف است، احکامی را بیان می‌فرماید که سراسر پیشگیری از بزه دیدگی است. لازم است در اینجا بدون بیان آیه به دلیل طولانی بودن، به توضیح مختصر آن بپردازیم:

- این آیه نمونه‌ای از توجه قرآن و به‌طور کلی سیاست جنایی اسلام به آموزش افراد در معرض بزه دیدگی است تا به نوعی از افراد در معرض جرم محافظت به عمل آید.

- اخذ رسید و مکتوب بودن معاملات در هنگام تحویل کالا که به‌صورت غیر نقدی است برای جلوگیری از سوءاستفاده‌های مالی غیر مجرمانه و مجرمانه به‌منظور احتیاط و محکم کاری است.

- تأکید آیه بر این است که بدهکار باید بنویسد یا املا کند تا اولاً اقرار در حق او محسوب شود و نتواند انکار نماید و ثانیاً اگر دیگران املا کنند، ممکن است جعل مفادی صورت گیرد. لذا علاوه بر نوشتن، حضور شهود نیز لازم دانسته شده است.

- جهت جلوگیری از سوء استفاده مالی علیه افراد ضعیف و سقیه یا غیر رشید، حضور ولی آن‌ها شرط دانسته شده است.

- تأکید بر استفاده از شهادت شهود به‌منظور احتیاط و جلوگیری از وقوع جرم است.

- برخی تدابیر حمایتی از بزه دیده در این آیه شریفه اتخاذ شده و در این خصوص آموزش‌های لازم به افراد در معرض بزه داده شده است. این نوع رویکرد در امور مالی به‌منظور احتیاط و پیشگیری از احتمال وقوع بزه می‌تواند در زمینه‌های مختلف به‌عنوان الگو اتخاذ شود. الزام به ثبت رسمی بخشی از معاملات مانند اموال غیرمنقول و وسایل نقلیه می‌تواند موجب کاهش بسیاری از جرائم علیه اموال باشد (بای، ۱۳۹۳: ۴۳۷).

۴-۱-۳-۳ اهمیت صدقه در اسلام

یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های اقتصادی در تأمین سعادت دنیا و آخرت، دادن صدقات مالی هرچند اندک حتی از سوی فقیر است؛ زیرا فقیر نیز اگر اندکی از همان اندک خویش را بپردازد، نه تنها مالش برکت و افزایش کمی و کیفی می‌یابد، بلکه سعادت را برای خود و دیگران در دنیا و آخرت رقم می‌زند. مشکلات اقتصادی یکی از مهم‌ترین چالش‌های هر اجتماع انسانی است؛ زیرا فقدان آسایش و رفاه اقتصادی به حوزه آرامش روانی نیز کشیده و امنیت روانی اجتماع را در معرض خطر قرار می‌دهد؛ از این رو در میان آموزه‌های قرآنی، ارتباط مستقیمی میان آسایش با آرامش ایجاد شده و تأمین وضعیت مناسب اقتصادی عاملی مهم در امنیت و آرامش اجتماعی و روانی افراد اجتماع دانسته شده است. یکی از مهم‌ترین راهکارهای قرآنی برای مدیریت مشکلات اقتصادی بخشی از افراد اجتماع، بهره‌گیری از سنت صدقه و بخشش‌های مالی بی‌چشم داشت از سوی افراد اجتماع است (نقره کوب مقدم؛ حیدری، ۱۳۹۸: ۱۱۶).

۴-۱-۳-۴ کم‌فروشی و غش در معاملات در اقتصاد اسلام

در رابطه با کم‌فروشی در معاملات اقتصادی قرآن کریم در سوره مطففین هشدار داده و می‌فرماید: «ویل للمطففین» وای بر کم‌فروشان. (قرآن، ۸۳: ۱) در آیات قرآن کریم ترک عدالت و کم‌فروشی در آیات قرآن کریم به هنگام وزن و پیمانانه در ردیف فساد در زمینه به شمار می‌آید و می‌توان این را دلیلی به ابعاد مفاسد اجتماعی در این کار دانست. بنابراین با عنایت به آیات قرآن استفاده می‌شود که کم‌فروشی می‌تواند باعث به هم خوردن نظام اقتصادی شده و همچنین باعث نزول عذاب الهی می‌شود: در آیه «یاایها الذین آمنوا أموالکم بینکم بالباطل إلا أن کون تجاراً عن تراض منکم...» و من یفعل ذلک عدواناً و ظلماً سوف

نصلیه ناراً و کان ذلک علی الله یسیراً. (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۲۳۰/۲۰) خداوند می‌فرماید ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال یکدیگر را به ناحق نخورید، مگر آن که تجارتی باشد که هر دو طرف بدان رضایت داده باشید و هرکس این عمل را از روی تجاوز و ستم انجام دهد، به زودی او را در آتشی وارد خواهیم ساخت و این برای خدا آسان است. در این آیه از خوردن مال از راه‌های باطل نهی شده و به کسانی که مبادرت به این کار می‌کنند وعده عذاب داده شده است؛ بدیهی است که یکی از مصادیق خوردن مال از راه باطل، کم‌فروشی است.

۴-۱-۳-۵ رواج قناعت در جامعه

رواج قناعت در جامعه باعث افزایش عرضه و کاهش تقاضا می‌شود و مسلماً در چنین جامعه‌ای تورم و بازار سیاه جایی ندارد. در رفتار اقتصادی می‌توان قناعت را به معنی اکتفا نمودن به اندک و ضد اسراف کاری دانست. لیکن در مورد قناعت باید توجه کرد که بار منفی ندارد، چون در تقابل با آزمندی و حرص و زیاده‌روی و اسراف است. البته در ادبیات و فرهنگ اسلامی؛ معنای قناعت به معنای کم مصرف کردن و ریاضت کشیدن نبوده؛ بلکه مفهوم آن درست مصرف کردن است که اقتصاد جهان در ادبیات امروز با واژگانی نظیر کارایی، بهره‌وری، بهینه‌سازی مصرف و مثل آن را کرده و می‌توان آن را به‌عنوان یک رفتار هنجاری و صحیح مورد تشویق و ستایش قرارداد. همچنین در ارتباط با حوزه رفتار اقتصادی و مصرف نعمت‌ها خواهان اجتناب از افراط و تفریط و نیز اسراف و تبذیر است (نقره کوب مقدم؛ حیدری، ۱۳۹۸: ۱۱۸).

۴-۲ تدابیر کنشی پیشگیرانه وضعی از جرائم اقتصادی در دیدگاه اسلام

نهادهای حسبه، امر به معروف و نهی از منکر و اموری مانند وجوب حفظ کردن اموال، اخذ شهود یا ضرورت مکتوب کردن معاملات، حمایت از بزه دیدگان بالقوه و

نگهداشت نظام ارزشی و اخلاقی جامعه است (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۳۲۱).

۴-۲-۲ حسب در تاریخ سیاست جنایی اسلام

در راستای پیشگیری وضعی از بزهکاری یکی از نهادهایی که در سیاست جنایی اسلام است، حسب است. با در نظر گرفتن این مطلب که نهاد حسب را می‌توان مشابه عملکرد دادرها بدانیم، لیکن با بررسی این نهاد مشخص می‌شود، عمده عملکرد آن، کنترل، نظارت و پیشگیری است تا نوعی برخورد قضایی با متخلفان باشد. دیدگاه ابن خلدون این است که:

نهاد حسب که ریشه در قرآن و حدیث دارد و در یک سخن، شغل و وظیفه‌ای است دینی- اخلاقی که بر پایه فرمان دادن به کار شایسته و باز داشتن از کار ناشایست تکیه دارد (ابن خلدون، [بی‌تا]: ۲۲۵/۱).

در سیره پیامبر (ص) و امام علی (ع) تعیین مأمور حسب و در مواردی نظارت و مراقبت شخصی دیده می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۲۶۹/۱). کارکرد حسب را فقهای اسلامی، جلوگیری از ضایع شدن حق الله و حق الناس در قالب نظارت بر سلامت تولیدات و نظارت بر خرید و فروش در بازار، در قالب تولیدات، جلوگیری از تقلب و نیرنگ، جلوگیری از احتکار کالا و نظارت بر کیل‌ها و نرخ‌ها به شمار آورده‌اند (القزوی، [بی‌تا]: ۷۵۱/۲).

بنابراین نظارت و کنترل مهم‌ترین کارکرد حسب بوده و به نظر می‌رسد در دولت اسلامی نهاد احتساب متکفل مراقبت بر انجام وظایف اجرایی و اداری دولت اسلامی و حسن جریان امور اقتصادی، منع و پیشگیری از اقدامات ضرری و اعمال غیرشرعی است که در راستای انجام این وظیفه از نوعی صلاحیت شبه قضایی برخوردار است ولیکن به نحو اداری برخورد می‌کرده است. با مقایسه مقررات تعزیرات حکومتی در قوانین جمهوری اسلامی در قلمرو جرائم اقتصادی با مقررات نهاد حسب در شرع این نکته متصور می‌شود که باید قلمرو مداخله دولت را در پاسخ دهی به نقض هنجارها

موارد مانند آن، مجموعه‌ای از تدابیر پیش‌گیری وضعی را تشکیل داده و تأسیس آن‌ها به صدر اسلام باز می‌گردد که مصادیقی از شیوه‌های متعدد پیشگیری بوده و نمونه‌هایی از راهبردهای پیش‌گیری وضعی در سیاست جنایی اسلام است.

۴-۲-۱ امر به معروف و نهی از منکر

از جمله راهبردهای سیاست جنایی اسلام که با قیاس با سایر راهبردها، جایگاه و کارکرد منحصر به فردی دارد، امر به معروف و نهی از منکر است که با قطع نظر از منصب و مقام افراد، متوجه عموم شهروندان جامعه اسلامی است. بنابراین بر اساس امر به معروف و نهی از منکر، هر مسمانی طبق شرایط معین تکلیف و وظیفه دارد که افراد دیگر را به آنچه احکام شرع واجب کرده امر کند و از آنچه شرع نهی کرده باز دارد. لذا این امر بیان کننده، سیاست جنایی مشارکتی اسلام است، از دیدگاه بعضی صاحب‌نظران اسلامی، جمعی و سازمان یافته بودن آن باروح این راهبرد بیشتر موافق است. لذا به‌کارگیری این راهبرد تأثیر اصلاح‌گرانه و بازدارنده در همه مراحل یک جریان مجرمانه (چه قبل از آن، چه در حین وقوع و پس از آن) را افزایش داده است و آن را می‌توان یکی از آموزه‌های بسیار مهم سیاست جنایی اسلام به شمار آورد که در قانون اساسی، قانون‌گذار نیز آن را مورد توجه و تأکید قرار داده است (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۳۰۹). پیامبر گرامی اسلام (ص) در مورد امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: لا يزال الناس بخیر ما امروا بالمعروف و نهوا عن المنکر... همواره مردم در خوبی و نیکی‌بخشی‌اند مادامی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند (نجفی، ۱۳۶۲: ۳۵۳).

مهم‌ترین کارکرد اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر، شامل پیشگیری از جرم، تأمین حقوق همگان، اصلاح عامه، باز داشتن بدکاران، ممانعت از تجاوز به محرومان، حفظ نظام اجتماعی سالم، برقراری عدالت و

حرام دانسته و هیچ مسئولیت کیفری یا حقوقی را در از بین بردن آن لازم ندانسته‌اند. عنایت و توجه بیش از حد فقه اسلامی به دلیل توجه به ضرورت مبارزه معلول به موضوع، پیشگیری از نشر و توزیع آلات مجرمانه و از بین بردن زمینه‌های ارتکاب جرم، است. چون در جامعه‌ای که ابزار و اسباب جرم به راحتی در اختیار مجرم قرار داده شود، ارتکاب جرم نیز امری آسان خواهد بود و بالعکس (بای، ۱۳۹۳: ۶۰).

۴-۲-۵ محافظت از آماج‌ها در سیاست جنایی

اسلام

در سیاست جنایی اسلام نخست یک انسان، موظف است که نفس و اموال خود را حفظ کرده، به گونه‌ای که اگر در سیاست کیفری، فرد اموال خود را در حرز مناسب قرار نداده و آن اموال مورد سرقت واقع شود به علت این کوتاهی حمایت کیفری از او کاهش یافته و با وجود تمامی شرایط سرقت مستوجب حد به سرقت تعزیری تنزل می‌یابد. لذا در مورد حفاظت از اموال، قراردادن نگهبان در محل‌های جرم خیز، قراردادن آن در حرز مناسب، نصب کردن قفل یا علامت گذاری اموال از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین برای جلوگیری از جرایمی مانند کلاه برداری، خیانت در امانت که براساس اعتماد بزه دیده به بزهکار ارتکاب پیدا می‌کند، در سیاست جنایی اسلام، دقت کردن در گزینش فردی که به او اعتماد می‌شود و عدم اعتماد بی مورد، مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. مثال‌هایی از احکام اسلامی که به موضوع حفاظت از آماج‌ها مربوط است در قرآن کریم نیز آمده است: و لا تؤتوا السفهاء أموالکم، اموال خود را که خداوند آن را وسیله قوام زندگی شما قرار داده به سفیهان مدهید. (مائده/ ۴) در بیان راهکار پیشگیری وضعی امام صادق (ع) تفسیر فرموده‌اند، زمانی که فرزند ایشان، اسماعیل تصمیم گرفت اموال خود رتبه جهت تجارت به مردی از قریش بسپارد، امام او را منع کردند و فرمودند به علت این که این شخص شارب خمر است نباید به او اعتماد کرده و

معلوم شود و نیز ماهیت این پاسخ‌های اداری مشخص گردد؛ چون در قلمرو رفتاری شهروندان، مداخله مستقیم قوای اجرایی را می‌توان نشانه ضعف اصل قانونی بودن تلقی کرد. بنابراین اگر مداخله‌های اداری دارای ماهیت غیر کیفری باشند می‌تواند جایگزین پاسخ‌های کیفری شده و برای قضا زدایی، ابزارهای مناسبی در راستای رعایت هرچه بیشتر حقوق، کرامت و آزادی‌های بشری به شمار آیند (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۳۰۰).

۴-۲-۳ توجه سیاست جنایی اسلام به

مکان جرم

مکان جرم در سیاست جنایی اسلام به عنوان یکی از عوامل مهم و مؤثر در بزهکاری مورد تأکید قرار گرفته و از جمله تدابیری که در راستای پیشگیری وضعی از بزهکاری پیشبینی شده، تغییر شرایط و بر حذر داشتن افراد در حضور در بعضی مکان‌ها است. بنابراین در محیط بازار که مسائل اقتصادی نقش عمده‌ی بر عهده دارد، در خطبه ۲۳ نهج البلاغه حضرت علی (ع) مکان‌های وقت گذرانی و گرد هم نشینی در بازار را به عنوان یکی از عوامل ارتکاب معصیت و انحراف شمرده می‌فرماید: از مکان‌های گرد هم نشینی در بازار دور باش به راستی که آن‌ها جایگاه ظاهر شدن فتنه‌ها و حاضر شدن شیطان است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۰۵/۲). همچنین علت بر حذر داشتن از حضور در این محل‌ها به این خاطر است که زمینه کجروی و بزهکاری و پیدایش جرائم اقتصادی در بازار از جهات مختلف فراهم‌تر و مساعدتر است (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

۴-۲-۴ روش از بین بردن اسباب و آلات

جرم

در ارتکاب برخی جرائم به اسباب و ابزار خاصی نیاز است که جرائم اقتصادی نیز از این امر مستثنا نیست. فقهای اسلامی، ساختن، داشتن خرید و فروش و یا هر نوع مشارکت در ساخت یا تهیه آلات برخی جرائم را

درآمد بدون مجوز شرعی، قابل تعزیر می‌باشد؟ همچنین آیا مجوز حکومتی نیز می‌تواند دارای آثاری مانند مجوز شرعی باشد؟ در پاسخ به بعضی از این سوالات اساسی، باید بگوییم که دو نوع باطل در کلام فقها وجود دارد:

(۱) باطل شرعی یا واقعی: همه چیزهایی که نامشروع، حرام و یا در شرع مقدس اسلام به بطلان آن‌ها تصریح شده است، مانند سرقت، رشوه، غصب، قمار و غیره.

(۲) باطل عقلی یا عرفی: همه چیزهایی که براساس درک و فهم عرف باطل باشد، باطل عرفی نامیده شده است. بنابراین با توجه به دو نوع باطل، باید دید منظور از باطل در آیات اکل مال به باطل کدام است؟ در این مورد بین فقها اختلاف نظر است (مهدوی، دیگران، ۱۳۹۶: ۱۱۷). لیکن مشخص شدن باطل به عرف زمانی واگذار می‌شود که در مورد عدم بطلان یا بطلان امری، از طرف شارع مقدس نصی در دست نداشته و یا مصادیقی از آن بیان نشده باشند؛ به عبارت دیگر در صورتی فهم عرف، کارساز است که نسبت به آن شرع، ساکت باشد. بر این اساس، تبانی در معاملات، جرائم مالیاتی، قاچاق کالا و ارز، اعمال نفوذ برخلاف حق در صورت اخذ مال توسط مجرم یا دیگری و پولشویی دارای بطلان عرفی است و مشمول حرمت ذکر شده در آیه می‌شود (مهدوی، ساداتی و حسینی، ۱۳۹۶: ۱۱۸). در حکومت اسلامی و در زمان غیبت به نیابت از امام زمان (عج) ولی فقیه عهده‌دار امور جامعه و مرجع تشخیص بطلان عرفی، می‌باشد. لذا مجلس شورای اسلامی مرجع تشخیص این بطلان عرف براساس قانون جمهوری اسلامی ایران بوده که در صورت عدم مغایرت با شرع مقدس و تایید شورای نگهبان شکل قانونی پیدا می‌کند. ولی فقیه، در این ساختار از طریق فقهای شورای نگهبان فقط در صورت مغایرت یا عدم مغایرت تشخیص نمایندگان مجلس با شرع ورود پیدا می‌کند (همان).

در کتب فقهی اموری مانند تأدیب، تعزیر، عفو و تبعید از اختیارات حاکم در کتب فقهی محسوب می‌شود که

اموال خودت را به او بسپاری. ولی اسماعیل توجهی نکرده و اموال خود را به آن مرد سپرد. بعد از آن که اموال وی را آن شخص از بین برد امام فرمودند: فرزندانم به شراب خوار اعتماد نکن، زیرا خداوند در قرآن می‌فرماید اموال خود را به سفیهان و بیخردان ندهید (اشاره به آیه شریفه) و سپس امام صادق (ع) سخنی را از پیامبر اکرم (ص) نقل کردند که فرمودند: کسی که به شراب خوار اعتماد کند در حالی که به این امر واقف است (پس از تلف شدن مالش) هیچ ضمانت اجرا و اجر و پشتوانه‌ای از طرف خداوند برای او وجود ندارد (کلینی، ۱۳۶۷: ۳۰۰). بنابراین این مسئله اهمیت حفظ اموال و اعتماد به فرد معامله کننده را در جهت کاهش جرائم اقتصادی و مالی نشان می‌دهد.

۵- سیاست جنایی واکنشی قضایی و اجرایی اسلام در قبال جرائم اقتصادی

مطالعه منابع اسلامی نشان می‌دهد که یک رشته قواعد حقوقی ناظر بر عملیات مجریان و سازمان‌ها در جرایم اقتصادی وجود داشته و با عنوان ولایت بر امور مسلمین، مطرح بوده که با قابلیت انطباق با اوضاع و احوال گوناگون و نیز متضمن رعایت مصالح عمومی امت اسلامی و با عنوان ولایت بر امور مسلمین مطرح بوده است. دلیلی روشن‌تر از وجود سازمان اجرایی در اسلام این است که بخش بزرگی از امور اجرایی و مسائل اجتماعی به حاکم اسلامی در آن واگذار شده است. در زمینه جرائم اقتصادی، سوال اساسی این است که در موارد زیاد، به علت برخورداری از امتیازات مالی عمومی یا دولتی، شرایطی تعیین می‌شود که در تعیین آن فقیه جامع شرایط دخالتی ندارد. بنابراین آیا در صورت تخطی از آن شرایط نیز عایدات مالی مشمول اکل مال به باطل است؟ یا به عبارت دیگر می‌توان گفت که آیا مصادیق اکل مال به باطل که توسط مأذون از طرف او تعیین شده یا فقیه، دارای حرمت می‌باشد؟ سوال مهم‌تر این است که آیا به دست آوردن هرگونه مالی نیاز به مجوز شرعی داشته یا اخذ هرگونه

می‌توان گفت، سیاست جنایی اجرایی در اسلام در مبارزه با افعال ناپسند و حفظ امنیت و نظم عمومی در جامعه بر خیرخواهی و عدالت پایه‌گذاری شده و شامل دو امر است. نخست: پیشگیری از ارتکاب گناه از طریق هدایت مردم به سوی خداوند، نفس و جلب خیر، تهذیب و تزکیه همچنین توصیه به اجتناب از تعدی و تجاوز افراد به حقوق یکدیگر و نیز امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. دوم: اصلاح و تأدیب و ارباب بزهکاران و دیگران و نیز اعمال کیفر جهت اجرای عدالت

۵-۱ دیدگاه قرآن در هدف از اعمال مجازات

می‌توان از بررسی در بعضی از آیات قرآن کریم به درستی دریافت که در تشریح کلیه احکام و قوانین اسلامی هدف اساسی این‌گونه بیان شده که مردم از تجاوز و تعدی به حیثیت، جان، مال، ناموس و حقوق دیگران پرهیز کرده و به آیین عدل و داد بگردند (عظیم زاده، اردبیلی و ملک زاده، ۱۳۹۳: ۱۲۰). بنابراین از تدوین قوانین کیفری می‌توان گفت که هدف اسلام، پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح کردن بزهکاران به‌وسیله امر به معروف و نهی از منکر و اجرای اصول دینی و سایر دستورات اخلاق مذهبی است و هدف از کیفرهای اسلامی را می‌توان جلوگیری از وقوع جرم، حفظ و حراست جامعه از مفاسد اجتماعی و اجرای عدالت کیفری و اصلاح اخلاقی مجرمین به شمار آورد (عظیم زاده اردبیلی و ملک زاده، ۱۳۹۳: ۱۲۱).

۵-۲ اصل تناسب جرم و مجازات در اسلام

براساس حکم عقل و شرع، مجازات باید متناسب با میزان جرم ارتکابی باشد که مفهوم تناسب بین آیین‌ها، اقوام و ملت‌های مختلف اصولاً یکسان نبوده و هرکدام بنا بر ارزش‌های جامعه خود برای تناسب کیفر، توجیهی شرعی و عقلائی می‌آورند. در جامعه اسلامی نیز که قانون اسلام را الگو و سرمشق قانون موضوعه خود قرار داده است، اصل تناسب و اعمال آن

را با استناد به قرآن و کلام اهل بیت علیهم السلام، لازم و ضروری می‌داند؛ خداوند در آیات قرآن بیان کرده کیفری که اعمال می‌کند، همواره براساس عدل، می‌باشد. در آیه ۲۶ سوره نبا خداوند از «جزاء وفاقا» که به معنای کیفر متناسب با جرم است، سخن می‌گوید؛ و با تدبیر در آیات دیگر همین سوره روشن می‌شود که مجازات افراد همان تجسم اعمال آنان می‌باشد. بنابراین خداوند به مردمان اجرای عدالت را آموخته و هر گونه افراط و تفریط رتبه معنای بی عدالتی محسوب می‌کند. بنابراین در حقوق جزای اسلام تناسب میان جرم و مجازات از قواعدی است که از دیر باز بوده و در مکاتب کیفری سده‌های اخیر نیز به‌عنوان یکی از شاخصه‌های عدالت کیفری از آن یاد شده و مورد توجه قرار گرفته است (جوانبخت و محمدی، ۱۳۹۵: ۱۵۶).

۵-۳ اختیار قاضی در صدور حکم

بر اساس اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها، اختیار قاضی محدود به تعیین مجازات؛ حداقل و حد اکثری بوده که در قانون معین شده است، لذا قاضی با در نظر گرفتن شرایطی می‌تواند مجازات را تخفیف داده یا تشدید کند هم چنین وظیفه بررسی اوضاع و احوال جرائم و مسائل اجتماعی و روانی مرتکب آن جرم به قاضی واگذار شده است (صانعی، ۱۳۷۴: ۴۵). البته این امر در سیستم حقوقی حاکی از اعمال سیاست جنایی قضایی ویژه‌ای است. البته عدالت کیفری، در اسلام به‌عنوان یک اصل مؤثر و کارساز در پیشگیری از جرم و جنایت و همچنین برخورد با مجرمین و جنایتکاران همواره مدنظر بوده است و بر این اساس همه افراد قانون برابر بوده و قاضی موظف به اجرای حق و عدالت و احقاق حقوق عامه و مبارزه با فساد در اشکال مختلف آن شده که همه این امور را می‌توان حاکی از وجود سیاست جنایی قضایی حقوقی در اسلام دانست (حسینی و فردوسی، ۱۳۹۳: ۹۶). در مورد تعزیرات اسلامی در سیاست جنایی قضایی اسلام که در واقع نوعی نظام مجازات‌های نامعین می‌باشد و می‌توان آن

قانون گذار اسلامی در ماده ۵۹۶ ق.م.ا ممنوع می‌داند و همچنین در صورت وجود سوءنیت نیز، برای آن مجازات در نظر گرفته شده است.

۶-۱-۲ مجوز دفاع به بزه‌دیده

در سیاست جنایی اسلام دفاع مشروع به‌عنوان حق مسلم فرد مورد تجاوز شناخته و مورد تقنین واقع شده است همچنین علاوه بر آن سایر افراد نیز حق دفاع مشروع از بزه دیده را دارند که در بعضی از منابع فقهی و روایی نیز، به موضوع دفاع از جان، مال و ناموس خود و دیگران اشاره شده است. به‌طور مثال محقق حلی می‌گوید: «هیچ خلاف و اشکالی نیست در اینکه انسان می‌تواند محارب یا دزد یا غیر آن‌ها را از جان خود و ناموس خود و مال خود تا آنجا که قدرت دارد دفع کند. اجماع کافه علما و خصوص روایات بر این دفاع دلالت دارد» (محقق حلی، ۱۴۰۳: ۵).

۶-۲ حمایت از بزه‌دیدگان در مرحله دادرسی و دستگاه عدالت کیفری

در سیاست جنایی اسلام به مواردی مانند چگونگی بازجویی‌های امام علی (ع) در دعاوی مختلف به‌روشنی بر مشروعیت تفحص لازم برای کشف جرائم علیه حقوق الناس دلالت کافی دارد. می‌توان در بعضی از صحنه‌های بازپرسی با استفاده از تدابیری مانند تفریق شهود و همچنین ایجاد فضایی که متهم را در اظهارات نادرست مردد می‌کند درصدد کشف جرم و تأمین حقوق بزه‌دیدگان عمل کرد که در مواردی که امکان اجرای بزه پوشی با حفظ حقوق بزه‌دیدگان فراهم است؛ بدون آن که تزاممی به وجود آید، می‌توان نسبت به هر دو مطلوب اقدام شود (نجفی، ۱۳۶۲: ۳۰۶/۴۱). بنابراین در نظام حقوقی اسلام عنایت زیادی به جبران خسارت زیان دیده شده و با قواعد فقهی «لاضرر» و «تسبیب» جبران هرگونه خسارتی را امکان پذیر ساخته است (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۴۲۵).

را ناظر به کیفیتهایی دانست که چگونگی آن با توجه به شرایط مکان و زمان و خصوصیات شخص مجرم، به قاضی کیفری واگذار شده است و در این قبیل کیفرها، هدف اسلام، تهذیب و اصلاح اخلاقی مجرمین می‌باشد (عظیم زاده اردبیلی و ملک زاده، ۱۳۹۳: ۱۲۱).

۶- سیاست جنایی حمایتی اسلام

برای رسیدن به اهداف پیشگیری وضعی که جلوگیری از بزه دیدگی و تکرار آن است، حمایت سازمان یافته و منسجمی از بزه دیدگان ضروری می‌باشد. حمایت از بزه دیدگان در مرحله قبل و بعد از جرم به‌صورت خلاصه بررسی می‌شود.

۶-۱-۱ حمایت‌های قبل از وقوع جرم

پس از وقوع جرم علاوه بر حمایت‌های قضایی که لازم است از بزه دیدگان انجام شود که باعث سرعت بخشیدن در تعقیب مجرمان و کاهش آثار زیانبار بزهکاری است، قبل از وقوع جرم نیز حمایت از بزه دیدگان بالقوه و جلوگیری از تحقق عمل مجرمانه اهمیت بیشتری دارد که می‌توان به مواردی اشاره کرد:

۶-۱-۱-۱-۱ حمایت از افراد ضعیف

چون غالباً بزهکاران به دنبال آماج‌های ضعیف برای ارتکاب جرم می‌باشند، لذا اثر قابل توجهی، حمایت از این گونه آماج‌ها در کاهش جرائم علیه آنان می‌تواند داشته باشد. به‌طور نمونه، با از دست دادن ولی اموال صغیر در معرض خطر قرار می‌گیرد که به‌منظور جلوگیری از سوءاستفاده مجرمان و هرگونه حیف و میل از این اموال این دسته از افراد خداوند در آیه ۶۰ سوره نساء می‌فرماید: وابتلوا الیتامی حتی اذا بلغوا النکاح فان انستم منهم رشداً فادفعوا الیهم اموالهم ... یتیمان را برای گرفتن اموال خود مورد امتحان و آزمایش قرار دهید تا به سن بلوغ برسند. اگر در آن سن رشد آنان را احراز کردید اموالشان را به ایشان بدهید (قرآن، ۵: ۶۰) بنابراین هرگونه سوءاستفاده از افراد غیر رشید اعم از مجنون، صغیر یا سفیه را

نتیجه‌گیری

چنانچه گذشت پیشگیری از جرائم اقتصادی امروزه به یکی از ضروریات زندگی اجتماعی در اسلام تبدیل شده است. این ضرورت از آنجا ناشی می‌شود که در کشور اسلامی ایران، اقتصاد دولتی و رقابتی نبودن بازار، تورم بیش از حد قوانین و مقررات دست و پاگیر اداری، به همراه ابهام و ناقص بودن آن‌ها، کمرنگ بودن نقش مطبوعات و رسانه‌ها در امر اطلاع رسانی و افشاجری، وجود ریشه‌های فرهنگی و غفلت و رعایت نکردن دستورات اسلامی از مهم‌ترین دلایل رشد فساد مالی است. لذا از مفسده‌های کوچک، مثل دادن به اصطلاح شیرینی و یا رشوه‌های خرد، دوست‌گرایی و آنچه به نام پارتی بازی شهرت دارد، می‌توان مبارزه با مفسد اقتصادی را آغاز کرد. چنانچه در اسلام اشاره شده که گناه را هر قدر کوچک باشد، حقیر شمارید.

حوزه اسلام از مهم‌ترین حوزه‌های فرهنگی در جامعه ایرانی است که تقویت بنیان‌ها و ترویج و اشاعه معارف این حوزه در پیشگیری از جرائم اقتصادی می‌تواند تا حد بسیاری فعالیت‌های اقتصادی افراد را تحت‌الشعاع خود قرار دهد و با هدفمند سازی فعالیت‌های افراد، راهکارهای اجرایی برای برنامه ریزی اقتصادی و پیشگیری از آسیب‌های جرائم اقتصادی را ارائه کند. بنابراین استفاده از روش‌های رشد مدار یا اجتماعی، پیشگیری مهم تلقی می‌شود. در این رهیافت نقش والدین در پیشگیری از جرائم و نیز ترویج آموزه‌های اخلاقی و دینی و درواقع هرگونه آموزش از طرف خانواده و مدرسه اقدامی پیشگیرانه از نوع اجتماعی است. همچنین هدف از پیشگیری وضعی در سیاست جنایی اسلام مانند نظارت مردمی در امر به معروف و نهی از منکر و نیز توجه به نهاد حسبه در تاریخ اسلام محافظت از آماج‌ها و از بین بردن زمینه‌های جرائم اقتصادی و ایجاد موقعیتی است که به‌رغم تصمیم به ارتکاب عمل مجرمانه اقتصادی، مجرم از محقق نمودن قصد خود ناتوان گردد. همچنین در سیاست جنایی واکنشی اسلام، دیدگاه قرآن بیانگر این مطلب

است که انسان‌ها به آیین عدل و داد بگردند و از تعدی و تجاوز به جان، مال، حیثیت، حقوق و ناموس دیگران بپرهیزند و با توجه به اصل تناسب جرم و مجازات در اسلام، و اختیارات قاضی در صدور حکم به حفظ نظم عمومی و امنیت اجتماعی و اقتصادی دست یابند. همچنین سیاست جنایی حمایتی اسلام برای نائل شدن به اهداف پیشگیری که همان جلوگیری از بزه دیدگی است، تدابیر ویژه‌ای اتخاذ کرده است. بنابراین با در نظر گرفتن نظرات فقهی دانشمندان و مراجعه به آیات و روایات در متون معتبر اسلامی به این نتیجه می‌رسیم که سیاست جنایی اسلام بهترین عنایت و بیشترین تأکید را به پیشگیری از جرم داشته که حتی هدف و غایت رسالت انبیاء را دور نمودن انسان‌ها از جرم، تباهی و ردالت و سوق دادن آن‌ها به سمت مکارم و ارزش‌های اخلاقی تعیین کرده است. بنابراین با توجه به این پژوهش پیشنهاد می‌گردد.

۱- آموزش و ارتقای سطح آگاهی عمومی از طریق صدا و سیما نسبت به جرائم اقتصادی و پیش‌بینی کردن آموزش‌های درسی لازم در این موارد در دوره‌های تحصیلی دبیرستان و دانشگاه.

۲- شفاف سازی فعالیت‌های مالی از طریق گزارش‌دهی دستگاه‌های مرتبط

۳- پیش‌بینی مشوق‌های مناسب جهت افزایش مشارکت اشخاص و نهادهای مدنی در زمینه شناسایی و معرفی افراد مختلف و نیز برطرف کردن معضلات اقتصادی و بیکاری و پیدا کردن راه حل مناسب برای آن‌ها

۴- با عنایت به این که امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یکی از آموزه‌های سیاست جنایی اسلام و بیانگر نقش و جایگاه اجتماعی در کنترل و پیشگیری از جرم است؛ پیشنهاد می‌شود در این زمینه از منظری نو و جامع پژوهشی عمیق انجام پذیرد که نتیجه آن تهیه راهنما و دستورالعمل برای عملیاتی شدن این آموزه باشد

۵- با توجه به این که تدوین یک سیاست جنایی کارآمد بدون توجه به بزه دیده ممکن نیست و این مهم در

سیاست جنایی اسلام موردعنایت ویژه است می‌توان از دستورات اسلام در این زمینه بهره برد.

۶- پرورش صحیح مذهبی منطبق با موازین عقلی و استدلالی و بر مبنای علمی و ایمان و عقیده کامل داشتن بر رعایت دستورات مذهبی می‌تواند از عمده‌ترین عوامل بازدارنده جنایی محسوب شود. بنابراین شناخت صحیح مبانی دینی، ایمان راسخ به خالق هستی و تعالیم الهی و پرورش کامل مذهبی، انسان را از کردار نکوهیده باز می‌دارد و در پیشگیری از جرم مؤثر است.

۷- پیروی از دستورات دینی که غالباً بر مبنای رعایت و توجه به حقوق فطری تشریح شده است در پیشگیری از جرم مؤثر است.

ملاحظات اخلاقی

ملاحظات اخلاقی در خصوص نگارش مقاله و امانت داری در ارجاعات رعایت گردید.

تقدیر و تشکر

از همه عزیزانی که در به سامان رسیدن این تحقیق ما را یاری رساندند تشکر می‌کنیم.

سهم نویسندگان

نگارش و تألیف این مقاله مشترکاً توسط تمامی نویسندگان صورت گرفته است.

تضاد منافع

در این تحقیق تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲
- ابن خلدون (۱۴۰۶). مقدمه ابن خلدون. ترجمه محمد پروین گنابادی، جلد ۱، تهران: بنگاه نشر و ترجمه کتاب.
- القزوينی، محمد بن یزید. (۱۴۱۸). سنن ابن ماجه. جلد ۲، بیروت: دارالفکر.
- بای، حسینعلی. (۱۳۹۳). «جرم شناسی و سیاست جنایی». تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- تمیمی آمدی. (۱۳۶۶). غرر الحکم و درر الکلم (با شرح جمال الدین محمد خوانساری). تهران: دانشگاه تهران.
- توسلی زاده، توران. (۱۳۹۲). پیشگیری از جرائم اقتصادی. چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل.
- جوانبخت، محمد، محمدی، سهیلا. (۱۳۹۵). «تعارض اصل تناسب جرم و مجازات با اهداف مجازاتها با نگاهی به فقه امامیه و حقوق کیفری». فصلنامه داخلی کانون وکلای دادگستری، ۴(۲۰)، ۱۴۰-۱۶۰.
- حر عاملی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۴). وسائل الشیعه. بیروت: انتشارات مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.
- حسنی، جعفر و مهرا، نسرين. (۱۳۹۲). «نقدی بر مفهوم جرم اقتصادی در قانون مجازات اسلامی». مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، ۲(۳)-۲، ۴۵-۶۹
- حسینی، سید محمد و نوذری فردوسی، محمد. (۱۳۹۳). «سیاست جنایی اسلام در قبال فساد اداری و مطالعه تطبیقی با موازین بینالمللی». مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، ۱(۱)، ۱-۱۰۱
- حسینی، سید محمود. (۱۳۸۳). سیاست جنایی در اسلام و جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ساکت، محمد حسین. (۱۳۸۲). دادرسی در حقوق اسلامی. تهران: نشر میزان.
- شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۰۰). القواعد و الفوائد (تحقیق و تصحیح سید عبد الهادی حکیم). قم: کتابفروشی مفید.
- صاعی، پرویز. (۱۳۷۴). حقوق جزای عمومی. تهران: گنج دانش.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۱). المیزان فی تفسیر القرآن. جلد ۲، قم: اسماعیلیان.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۱). التبیان فی تفسیر القرآن. جلد ۲، بیجا: مکتبه الاعلام الاسلامی.
- عینی نجف آبادی، محسن. (۱۳۷۲). مبنا و اهلیت تعزیر. (پایاننامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشکده حقوق دانشگاه تربیت مدرس تهران، ایران.
- عظیم زاده اردبیلی، فائزه و ملک زاده، فهیمه. (۱۳۹۳). «پیشگیری از جرائم در آموزه‌های قرآن». فصلنامه قرآن و علوم بشری، ۲(۳)، ۱۰۷-۱۳۵.
- فیض، علیرضا. (۱۳۷۰). مقارنه و تطبیق در حقوق جزای عمومی اسلام. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- فیض کاشانی، محسن. (۱۴۰۱). التحفه السنیه (نسخه خطی). مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). فروع کافی. جلد ۵، قم: قدس.
- گسن، ریمون. (۱۳۷۰). روابط میان پیشگیری وضعی و کنترل بزهکاری (ترجمه علی حسین نجفی ابرنآبادی). مجله تحقیقات حقوقی، ۲۰(۱۹)، ۱۲۵-۱۴۳.
- گراهام، جان. (بیتا). استراتژی‌های پیشگیری از جرم در اروپا و آمریکای شمالی (ترجمه مؤسسه تحقیقات

- علوم جزایی و جرم شناسی). تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- ماوردی، ابوالحسن علی بن محمد. (بیتا). الاحکام السلطانیة و الولايات الدینیة. مصر: محمودیه تجاریه.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۳). شرایع الاسلام. بیروت: دارالاضواء.
- معین، محمد. (۱۳۸۱). فرهنگ معین [گردآوری عزیزالله عزیزاده]. تهران: زرین.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۷). پیام قرآن. جلد ۱، قم: دارالکتب الاسلامیه.
- مروتی، سهراب. (۱۳۸۵). «مبانی نظری مدارا در قرآن کریم و سنت معصومین». فصلنامه علمی و پژوهشی انجمن معارف اسلامی ایران، (۲)، ۳-۸۵-۹۲.
- مصطفی پور، منوچهر. (۱۳۹۵). «بررسی جرائم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آنها». مجله اقتصادی، (۳)، ۴-۵۳-۷۶.
- مهدوی، محمود؛ ساداتی، سید محمد مهدی و حسینی، سید محمد. (۱۳۹۶). «مبانی جرم انگاری جرائم اقتصادی در فقه امامیه». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، (۴)، ۱-۱۱۱-۱۳۴.
- موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۸۱). مکاسب المحرمه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- مهدوی، محمود. (۱۳۹۰). پیشگیری از جرم. تهران: سمت.
- میرخلیلی، سید محمود. (۱۳۸۸). پیشگیری وضعی از بزهکاری با نگاهی به سیاست جنایی اسلام. تهران: انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- نجفی ابرند آبادی، علی حسین. (۱۳۸۴). جرم شناسی بزهکاری اقتصادی [تقریرات دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی]. ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۳۸۸). تازه‌های علوم جنایی، مقاله کیفر شناسی نو، جرم شناسی نو، درآمدی بر سیاست جنایی مدیریتی خطر مدار. تهران: میزان.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۶۵). «گرایش‌های نو در جرم شناسی انگلیس و آمریکای شمالی». نشریه دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، (۱)، ۲: ۴۵-۶۲.
- نجفی، حسن (۱۴۰۵). جواهر الکلام. جلد بیست و یک، بیروت: دارالکتب الاسلامیه.
- نقره کوب مقدم، صدیقه و حیدری، محمد علی (۱۳۹۸). پیشگیری از جرائم اقتصادی در سیاست جنایی اسلام. تهران: مانی.
- هاشمی، سید حسین (۱۳۸۱). مجمع تشخیص مصلحت نظام، تحلیل مبانی فقهی و حقوقی. قم: مرکز مطالعات پژوهش‌های اسلامی.

Prevention of Economic Crimes in the Criminal Policy of Islam

Sedighe Noghrekoob Moghadam¹, Mohammad Ali Heydari^{*2}, Ahmad Reza Tavakoli³

1. PhD Student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. (Corresponding author)

3. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran.

ARTICLE INFORMATION:

Article Type: *Original Research*

Pages: 1-22

Article history:

Received: 4 Oct 2020

Edition: 4 Nov 2020

Accepted: 6 Dec 2020

Published online: 21 Dec 2020

Keywords:

Prevention, crime, economics, criminal policy, criminal jurisprudence.

Corresponding Author:

Mohammad Ali Heydari

Address: Iran, Najafabad, Islamic Azad University.

Orchid Code: 0000-0003-3821-9684

Tel: 09131312195

Email: Ma1.heidary@yahoo.com

ABSTRACT

Background and Aim: Crimes with economic and financial nature are among the major challenges in today's world. In the criminal policy of Islam, dealing with such crimes is very significant and in the penal system of Islam, the acquisition of such income is illegal and forbidden, so prevention is a basic tool in any country.

Materials and Methods: This research is of theoretical type and the research method is descriptive-analytical and the method of data collection is library and has been done by referring to documents, books and articles.

Ethical Considerations: In order to organize this research, while observing the authenticity of the texts, honesty and fidelity have been observed.

Findings: Factors leading to the spread of economic crimes come in various forms. There are examples of prevention strategies in Islamic sources and texts. The importance of this issue is that besides understanding the Islamic view on economic crimes, the initiatives in those sources should also be used to develop practical methods for effective and workable solutions in Islamic society.

Conclusion: it seems that the criminal policy of Islam offers the best and simplest methods for crime prevention.

Cite this article as:

Noghrekoob Moghadam S, Heydari M A, Tavakoli A R. Prevention of Economic Crimes in the Criminal Policy of Islam. *Economic Jurisprudence Studies*. 2020; 2(4): 1-11.